

37. *Сытый Ю.Н.* Городища Черниговского Задесенья // Первая Гомельская областная научная конференция по историческому краеведению. Тезисы докладов. – Гомель, 1989. – С. 89–90.
38. *Коваленко В.П., Сытый Ю.Н.* Летописная Белавежа (к вопросу о локализации) // Археология славянского Юго-Востока. – Воронеж: Воронежский пединститут, 1991. – С. 59–66.
39. *Ситий Ю.М.* Давньоруські пам'ятки правого берега р. Остер в районі Ніжина // Питання вітчизняної та зарубіжної історії. – Чернігів: Сіверянська думка, 1991. – С. 6–8.
40. *Коваленко В.П., Сытый Ю.Н.* Торгово-экономические взаимосвязи Чернигово-Северской земли с Волжской Булгарией в IX–XIII вв. // Путь из Булгара в Киев. – Казань, 1992. – С. 54–68.
41. *Сытый Ю.Н.* Отчет об археологических работах 1989 г. на Черниговском Задесенья // Науковий архів Інститут археології НАН України, № 1989/137, с. 1–39.
42. *Сытый Ю.Н.* Черниговское Задесенья в составе вотчины черниговских князей (к постановке проблемы) // Историко-археологический семинар “Чернигов и его округа в IX–XIII вв.”. Тезисы докладов. – Чернигов: Десна, 1988. – С. 34–36.

Ситий Ю.М. Давньоруські пам'ятки басейну р. Остер

У статті розглядаються питання залюднення басейну р. Остер у давньоруській час – виникнення городищ, селищ, поширення торгових шляхів тощо. Вказується місце пам'яток середньої течії р. Остер та роль князівської влади в цьому процесі.

Ключові слова: археологічна пам'ятка, р. Остер, давньоруський час, городище.

Сытый Ю.Н. Древнерусские памятники бассейна р. Остер

В статье рассматриваются вопросы, связанные с заселением бассейна р. Остер в древнерусское время. Появление городищ, селищ, формирование торговых путей. Особо внимание уделяется памятникам среднего течения р. Остер и роли княжеской власти в процессе заселения региона.

Ключевые слова: археологический памятник, р. Остер, древнерусское время, городище.

Sytyu Yu.N. Sights of the Kiev-Russ period of the basing of the Oster river

The article discusses the issue of settling the basin of the Oster river in the Kiev-Russ period; settlements, towns and trade routes appearance and development. To the sights of the middle flow of the Oster river author devote special attention; moreover, identify the role of princely power in the process of the region inhabitation.

Key words: archaeological monument, Oster river, Kyiv-Russ times, old settlement.

УДК 903(477.51)

В'ячеслав СКОРОХОД
(Чернігів)

Торгівельний інвентар X – початку XI ст. зі Шестовицького археологічного комплексу

У сучасній історіографії Шестовицький археологічний комплекс розглядається як торгово-ремісничє поселення і ставиться дослідниками на один щабель із відомими давньоруськими пам'ятками як-то: Рюрикове Городище, Гньоздово, Михайлівський комплекс, Тимерьово, Сарське городище й інші. Низка дослідників зазначають, що такі пункти виникали в результаті підкорення старих племінних центрів і територій,

на яких утворювалися погости – пунктами для збору данини та дружинні табори для контролю водних і сухопутних шляхів. Одним із головних занять мешканців таких поселень була далека торгівля, а також пов'язане з нею ремесло та військова справа. Через це вищезазначені пункти мали цілу низку схожих рис й існували синхронно [1].

Серед численних знахідок на Шестовицькому археологічному комплексі особливе значення займають речі, пов'язані з торгівельною справою. Археологічним свідченням торгівельної діяльності будь-якої давньоруської пам'ятки вважається виявлення терезів, важків, монет, фрагментів гаманців і речей імпортного походження. За свідченнями Т.А. Пушкіної, торгівельний інвентар на території Русі зустрічаються в понад 20 пунктах і більше, ніж у 150 досліджених похованнях [2].

У різних частинах Шестовицького комплексу виявлено три фрагменти від бронзових терезів. Два уламки знайдені на території подолу. Серед них був уламок складних терезів із двома обламаними коромислами (рис. 1: 3), шестигранними в перетині (розкоп № 3, 2001 р.) й уламок одного коромисла від нескладних терезів, шестигранного в перетині з петельчатим завершенням ромбічної форми (рис. 1: 2). Друге коромисло було виявлене в 2004 р. на території подолу в якості підйомного матеріалу, що був викинутий із грабіжницьких ям. Ще один уламок складних терезів із двома обламаними коромислами знайдений у 1957 р. Д.І. Бліфельдом у кургані № 50, де досліджене тілоспалення воїна з конем на місці [3]. Разом із коромислом у кургані знайдений залізний важок сферичної форми вагою 20,32 гр.

У 1976 р. В.П. Коваленком під час дослідження зруйнованого піщаним кар'єром житла у північно-західній частині посаду (ур. Узвіз), серед незначної кількості знахідок у споруді виявлений фрагмент бронзового коромисла від нескладних терезів, що мав довжину 11,7 см, округлий у перетині й обламаний на місці сплюснення (рис. 1: 1). На зламі простежується вставлений у середину залізний стрижень [4]. На кінці коромисло завершується краплевидним потовщенням, перед яким знаходиться два валика та боріздка для підвішування нитки з чашечкою. Під час дослідження В.П. Коваленком зруйнованого оранкою кургану, у другій курганній групі, що містив тілоспалення на місці, знайдено тоненьку бронзову пластинку (довжина 5,4 см, ширина 0,3–0,7 см). Вона мала вигляд половинки лука, що звужується до кінця, закрученого кільцем. На лицьовому боці є рельєфний орнамент у вигляді трьох ліній. На пластинці помітні сліди від клепок (рис. 1: 12). Знайдена пластина є деталлю від шкіряної сумочки-гаманця скандинавського типу. Залишки таких гаманців зустрічаються в могильниках епохи вікінгів Бірки та Готланда. В некрополі Бірки вони виявлені в п'яти курганах, інколи разом із дирхемами. Такі гаманці відносяться до сумочок із ліровидним обрамленням (рис. 1: 14) і датуються IX–X ст. Окремі їхні деталі також знайдені й у Гньоздівських курганах [5].

Терези, як правило, носили у футлярах, що виготовлялися з дерева та металу або ж у шкіряних мішечках. Залишки дерев'яних футлярів округлої форми відомі з городища біля с. Супрути Тульської обл. та з Березовецького могильника Тверської обл. Залишки бронзових футлярів були виявлені у могильниках Удай II Новгородської обл., Гньоздівському могильнику Смоленської обл. й інших. Шкіряні футляри для коромисел ы чашечок знаходилися серед поховальних старожитностей Новгорода, Старої Ладоги, Готланда, Бірки й інших [6].

Якщо виявлення терезів на давньоруських пам'ятках було поодиноким, то важків – більш масове. Вони виготовлялися з різних матеріалів (заліза, бронзи, свинцю, скла) й мали різні форми (кубічну, 14-гранну, циліндричну, біпірамідальну, сферичну та напівсферичну, бочкоподібну, у вигляді диска). Поява терезів і важків на території давньоруських пам'яток пов'язана з масовим проникненням на територію Русі східного срібла [7]. Розвиток транзитної торгівлі й значні потоки срібла зумовлюють потребу в прийманні дорогоцінних металів на вагу [8].

У Шестовицькому могильнику виявлені 29 важків, що знаходилися в 11 курганах (табл. 1). У 1925 р. П.І. Смолічевим під час дослідження 1 кургану II (№ 36, за Д.І. Бліфельдом) з багатим парним похованням, у камері були виявлені 3 діжкоподібні важки. В монографії Д.І. Бліфельда вони тільки перераховуються разом із іншими знахідками [9]. Наступного 1926 р. дослідником у кургані XXVI (№ 30, за Д.І. Бліфельдом) виявлено ще 2 вагові гирки, але будь-який їхній опис відсутній [10]. У 1946 р. Я.В. Станкевич під час дослідження в Шестовицькому могильнику камерного поховання (№ 6, за Я.В. Станкевич), виявила 4 важки різних форм. Напівсферичний залізний, вагою 1,28 гр., кубічний залізний із чотирма крапками на кожній з поверхонь, напівсферичний свинцевий і діжкоподібний залізний важок, обтягнутий бронзою, вагою 9,57 гр. [11].

У 1948, 1956–1958 роках курганний могильник Шестовиці досліджувався Д.І. Бліфельдом. У 1948 р. у кургані № 10, на місці поховання дружинника з конем, що здійснене за обрядом тілоспалення, знайдені ще 2 важка [12]. В 1956 р. в кургані № 21 з камерним похованням чоловіка, знайдений важок діжкоподібної форми [13]. У 1957 р. в кургані № 9 з тілоспаленням на місці дружинника з конем, виявлені 2 залізних важка діжкоподібної форми вагою 4,87 та 10,84 гр. [14]. В кургані № 38 (2) з інгумацією чоловіка в могильній ямі, знахідка важка лише згадується [15]. В кургані № 53 з тілоспаленням на боці, виявлені 4 важка. Один із них виявлений у насипу кургану, і в монографії Д.І. Бліфельда згадується лише його діжкоподібна форма. Три інші виявлені в похованні [16]. Це залізні важки, обтягнуті бронзою, два з яких мають діжкоподібну форму, вагою 28,8 та 34,4 гр. відповідно, ще один – сферичної форми вагою 34,9 гр. Ще один важок знайдений у насипу кургану № 82, де досліджене поховання, здійснене за обрядом тілоспалення на боці, але інформація про нього відсутня. Ще 7 важків діжкоподібної форми виявлені в кургані № 93, в якому досліджене поховання, здійснене за обрядом тілоспалення на місці. Крім згадки про кількість важків і їхню форму, в монографії Д.І. Бліфельда інформація про них відсутня [17].

У 1983 р. експедицією Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського під керівництвом В.П. Коваленка під час дослідження північно-східної ділянки посаду в споруді № 5 (розкоп XXV), що датується X ст., знайдений скляний важок (hexagon) – еквівалент візантійському соліду (рис. 1: 13). На ньому містилося погрудне зображення епарха із сувоєм у піднятій лівій руці та круговий напис +HCVXIOV [18]. Дослідники датують важок VI – першою половиною VII ст., а його наявність на території шестовицького посаду пояснюють повторним його використанням у давньоруський час [19].

У 1998 р. на городищі в розкопі № 1 виявлений залізний, обтягнутий бронзою важок, циліндричної восьмигранної форми, де на кожній із граней містилося по одному кружку, а на обох площинах – по п'ять кружків, розміщених квіткою (один у центрі й чотири радіально з боків) (рис. 1: 8). Вага його невідома, оскільки на даний момент ва-

жок знаходиться в експозиції Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. Цього ж року на городищі в розкопі № 2 знайдений залізний, обтягнутий бронзою важок діжкоподібної форми (рис. 1: 5) вагою 23,2 гр. Площини його дуже корозовані, що не дає змоги виявити будь-якої помітки [20].

З території посаду походять 5 важків, знайдених у різних його частинах. Вони відрізняються за формою і матеріалом виготовлення. Три з них свинцеві, один залізний, обтягнутий бронзою, ще один – суто бронзовий. Серед свинцевих важків знайдений напівсферичний вагою 30,9 гр. (розкоп № 1, 2004 р.), зверху на якому присутні два прорізи, а знизу – заглиблення з додатковою напайкою невеличкого шматочку свинцю, ймовірно, для підгонки точної ваги (рис. 1: 6). Також був виявлений свинцевий важок циліндричної форми вагою 28,1 гр. (розкоп № 14, 2005 р.) (рис. 1: 7) та діжкоподібної вагою 8,9 гр. (розкоп № 1, 2008 р.) (рис. 1: 11). Бронзовий важок із посаду (траншея № 1, 2005 р.) вагою 3,5 гр. мав кубічну форму зі скошеними кутами, на кожну з його площин нанесена кратність у вигляді шістьох ямочок (рис. 1: 8). Ще один, залізний обтягнутий бронзою важок діжкоподібної форми (розкоп № 18, 2007 р.) був найважчий з усіх виявлених на території комплексу (98,7 гр.). Площини його дуже корозовані, що не дає змоги виявити кратності (рис. 1: 9).

На території подолу був знайдений свинцевий важок діжкоподібної форми зі зрізаним краєм (шурф № 1, 2002 р.). На одній із площин він мав одне клиноподібне заглиблення, на іншій – два заглиблення з ямочкою між ними (рис. 1: 10). Його вага складала 86,5 гр.

У цілому ж, на Шестовицькому археологічному комплексі виявлено 38 екземплярів

важків (Табл. 1), виготовлених із різного матеріалу, різних за формою, розмірами та вагою. Про частину важків дані відсутні, що не дає нам повної картини вагової системи, яку використовували мешканці Шестовицького археологічного комплексу в X – на початку XI ст. Незважаючи на це, досліджені матеріали та їх порівняння із синхронними пам'ятками все ж дають певні уявлення про торговельні відносини Шестовиці в зазначений період.

Вага переважної більшості Шестовицьких важків не перевищує 35 гр., що знаходить підтвердження у матеріалах із цілого ряду пам'яток. Досліджуючи важки із Супрутського городища, О.В. Григор'єв дійшов висновку, що більшість

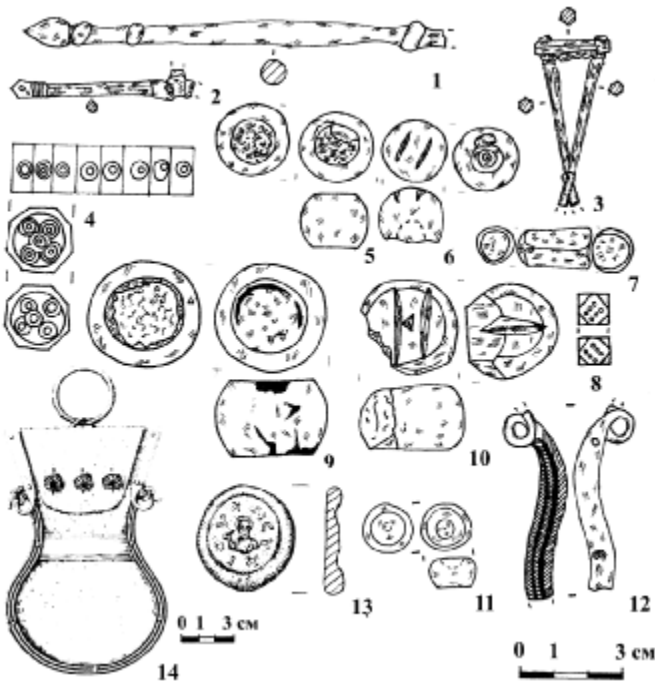

Рис. 1. Знахідки торговельного інвентарю з городища, посаду та подолу Шестовицького археологічного комплексу

їх – із Супрут, Гньоздова, Тімерьова, більша частина зі Старої Ладого мають вагу, меншу за 40 гр. Дослідник зазначає, що важки вагою 8, 16, 24, 32, 40 гр. можуть входити до основи певної вагової системи [21].

Подібність вагових систем Шестовиці та Супрут підтверджується присутністю в матеріалі цих пам'яток важків великої ваги та важків, виготовлених зі свинцю, тоді як на території інших вищезазначених пам'яток такі знахідки майже не виявлені. На території Шестовицького комплексу знайдені 2 важки вагою 86,5 та 98,7 гр. і 4 виготовлені зі свинцю. Діжкоподібні важки великої ваги в значній кількості представлені пам'ятками скандинавського кола, таких як Стара Ладога, Бірка, Хедебю. Важливо зазначити, що велика кількість північних екземплярів зроблена якраз зі свинцю. Це свідчить про простішу вагову систему, ніж запозичена з Арабського Сходу, та значно простішу технологію виготовлення важків. Свинцеві важки не були захищені від несанкціонованої зміни ваги. Не виключено, що шестовицька вагова система сформувалася під впливом скандинавським. Подібність вагових систем Шестовиці, Старої Ладого, Бірки, Хедебю та Супрут може свідчити про торговельні та культурні зв'язки між цими регіонами.

Джерела та література

1. Булкин В.А., Лебедев Г.С., Дубов И.В. Археологические памятники Древней Руси IX–XI вв. – Л., 1978. – С. 138–140; Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. – К., 1989 – С. 50–59; Шинаков Е.А. Пути формирования древнерусских городов в Подесенье // Деснинские древности. Вып. V. – Брянск, 2008. – С. 33–40; Макушиников О.А. Гомельское Поднепровье в V – середине XIII вв. Социально-экономическое и этнокультурное развитие. – Гомель, 2009. – С. 78.
2. Пушкина Т.А. Торговый инвентарь из курганов Смоленского Поднепровья // Смоленск и Гнёздово. – М., 1991. – С. 226.
3. Бліфельд Д.І. Давньоруські пам'ятки Шестовиці. – К., 1977. – С. 142.
4. Коваленко В.П. Розвідувальні роботи в Середньому Подесенні у 1976 р. // Археологія. – 1981. – № 38. – С. 96.
5. Arwidsson G. Birka II:1, Systematische Analysen der Gräberfunde. – Stockholm, 1984; Овчаренко А., Гончар А. Об одном из видов кошелев эпохи викингов [Електронний ресурс] // Ассоциация “Гардарики” [веб-сайт]. – [15.10.2010]. – Режим доступу: http://asgard.tgorod.ru/libri.php?cont=_purse. – Назва з екрану (15.10.2010).
6. Пушкина Т.А. Торговый инвентарь из курганов Смоленского Поднепровья // Смоленск и Гнёздово. – М., 1991. – С. 227; Безкоровайна Ю.Г., Стрельник М.О. Ваговий інвентар Х–ХІ ст. з колекції НМІУ // Національному музею історії України – 110. Тематичний збірник наукових праць. Частина 1. – К., 2009. – С. 100–112.
7. Янин В.Л. Русские денежные системы IX–XV вв. // Древняя Русь. Город. Замок. Село. Археология СССР. – М., 1985. – С. 364.
8. Григорьев А.В. Славянское население водораздела Оки и Дона в конце I – начале II тис. н.э. – Тула, 2005 – С. 110–111.
9. Бліфельд Д.І. Вказана праця. – С. 128–131.
10. Там само. – С. 126.
11. Станкевич Я.В. Шестовицкое поселение и могильник по материалам раскопок 1946 года // Краткие сообщения института археологии. Вып. 87. – М., 1962. – С. 34.
12. Бліфельд Д.І. Вказана праця. – С. 118.
13. Там само. – С. 121.
14. Там само. – С. 117.
15. Там само. – С. 131–134.
16. Там само. – С. 144.
17. Там само. – С. 168.

18. *Коваленко В.П., Моця О.П., Шекун А.В.* Отчет об охранных работах у с. Шестовица Черниговской обл. в 1983–1984 гг. – Т. III. Охранные работы на посаде Шестовицкого городища в 1984 г. – Чернигов, 1985. – С. 6.
19. *Khatayko N., Zotsenko V.* Deux objets des ve-viie siècles découverts à Shestovytsya // Kiev – Cherson – Constantinople. Ukrainian papers at the XXth international congress of Byzantine studies. – K.; Simferopol; Paris, 2007. – P. 257–262.
20. *Коваленко В.П., Моця О.П., Ситий Ю.М.* Звіт про археологічні дослідження в ур. Коровель біля с. Шестовиця Чернігівської обл. в 1998 р. – Т. I. – Дослідження на городищі в ур. Коровель. – Чернігів, 1999 // Науковий архів Інституту археології НАН України. – № 1998/84.
21. *Григорьев А.В.* Вказана праця. – С. 119.

Табл. 1. Знахідки важків зі Шестовицького археологічного комплексу

№ з/п	Частина комплексу	Місце знахідки	Вага (гр.)	Форма	Матеріал	Кратність	Дослідник
1.	Могильник	к.6	1,28	напівсферична	залізо?	–	Станкевич Я.В. (1946 р.)
2.	Могильник	к. 6	?	кубічна	залізо?	4	Станкевич Я.В. (1946 р.)
3.	Могильник	к. 6	4	біпірамід-дальна	свинець	–	Станкевич Я.В. (1946 р.)
4.	Могильник	к. 6	9,57	діжкоподібна	залізо, бронза	–	Станкевич Я.В. (1946 р.)
5.	Могильник	к. 9	4,87	діжкоподібна	залізо	–	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
6.	Могильник	к.9	10,84	діжкоподібна	залізо	–	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
7.	Могильник	к. 10	–	–	–	–	Бліфельд Д.І. (1948 р.)
8.	Могильник	к. 10	–	–	–	–	Бліфельд Д.І. (1948 р.)
9.	Могильник	к. 10	–	–	–	–	Бліфельд Д.І. (1948 р.)
10.	Могильник	к. 21	–	діжкоподібна	–	–	Бліфельд Д.І. (1956 р.)
11.	Могильник	к. 30	–	–	–	–	Смолічев П.І. (1926 р.)
12.	Могильник	к. 30	–	–	–	–	Смолічев П.І. (1926 р.)
13.	Могильник	к. 36	–	діжкоподібна	–	–	Смолічев П.І. (1925 р.)
14.	Могильник	к. 36	–	діжкоподібна	–	–	Смолічев П.І. (1925 р.)
15.	Могильник	к. 36	–	діжкоподібна	–	–	Смолічев П.І. (1925 р.)
16.	Могильник	к. 38(2)	–	–	–	–	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
17.	Могильник	к. 50	20,32	сферична	залізо, бронза	–	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
18.	Могильник	к. 53	34,9	сферична	залізо, бронза	–	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
19.	Могильник	к. 53	34,4	діжкоподібна	залізо, бронза	–	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
20.	Могильник	к. 53	28,8	діжкоподібна	залізо, бронза	4	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
21.	Могильник	к. 53	–	–	–	–	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
22.	Могильник	к. 82	–	–	–	–	Бліфельд Д.І. (1957 р.)
23 – 29	Могильник	к. 93	–	діжкоподібна	–	–	Смолічев П.І. (1926 р.)

30.	Городище	р. 1	–	циліндрична, 8-гранна	бронза	5	Моця О.П. (1998 р.)
31.	Городище	р. 2	23,2	діжкоподібна	залізо, бронза	–	Моця О.П. (1998 р.)
32.	Посад	р. XXV	4,25	дископодібна	скло	–	Коваленко В.П. (1983 р.)
33.	Посад	р. 1	30,9	напівсферична	свинець	–	Моця О.П. (2004 р.)
34.	Посад	р.14	28,1	циліндрична	свинець	–	Моця О.П. (2005 р.)
35.	Посад	тр. 1	3,5	кубічна	бронза	–	
35.	Посад	р. 18	98,7	діжкоподібна	залізо, бронза	–	Моця О.П. (2007 р.)
36.	Посад	р. 1	8,9	діжкоподібна	свинець	–	Моця О.П. (2008 р.)
37.	Поділ	ш. 1	86,5	діжкоподібна	свинець	–	Моця О.П. (2002 р.)

Скоруход В.М. Торгівельний інвентар X – початку XI ст. зі Шестовицького археологічного комплексу

У статті аналізуються знахідки важків, фрагментів терезів і гаманця, що були виявлені в курганах і на території поселення Шестовиця, внаслідок чого простежується скандинавський вплив на формування торгової системи, що підтверджує зв'язок Шестовицького комплексу з іншими торгово-ремісничими поселеннями Русі та Північної Європи в X – на початку XI ст.

Ключові слова: торгівля, Шестовиця, терези, дирхем, важок.

Скоруход В.Н. Находки торгового инвентаря X – начала XI вв. из Шестовицкого археологического комплекса

В статье анализируются находки весовых гирек, фрагментов весов и кошелька, которые были выявлены в курганах и на территории поселения Шестовица. В результате чего, прослеживается скандинавское влияние на формирование торговой системы, что подтверждает связь Шестовицкого комплекса с другими торгово-ремесленными поселениями Руси и Северной Европы в X – начале XI вв.

Ключевые слова: Торговля, Шестовица, весы, дирхем, гирька.

Skorokhod V.M. Finds of the mercantile inventory of 10 centuries and the beginning of 11 centuries from the Shestovytsya archaeological complex

Finds of small weights, fragments of scales and purse, from the burial mounds on the territory of the settlement Shestovytsya are analyzed in the article. Scandinavian influence on the formation of the commercial system is traced, which confirms connection of the Shestovytsya complex with other merchant-handicraft settlements in Russ and Northern Europe in 10 – at the beginning of 11 centuries.

Key words: Англійська: Trade, Shestovytsya, scales, dirkhem, weight.

